

ODNOSIO SAM LEŠEVE U JAME

Rođen je u Sarajevu 1927. godine, od Oca Josifa Musafije, koji je umro kada je Moša imao dve godine. Majka se sa dvoje male dece posle kratkog poznanstva udala za Abrahama Dezidera, koji ih je odgojio. Majka Klara je rođena u Travniku, u porodici Konforti.

Godine 1949. iselio je u Izrael, gde je završio tehnički fakultet. Godine 1954. oženio se Magdom Drelih, sa kojom ima ćerku Mihal, sina Boaza, i petoro unučadi.

Otac mi je umro u Sarajevu kada još nisam imao ni dve godine. Moj biološki otac, Josef Musafija, rodio se u Žepču, u sefardskoj porodici u kojoj se održavala jevrejska tradicija. Nisu bili izrazito religiozni, ali su obeležavali velike jevrejske praznike. Moj deda i otac bili su trgovci kožom. Majka Klara potiče iz porodice Konforti, rođena je u Travniku. Imala je sedmoro braće i jednu sestru. Završila je trgovačku školu i mlada se udala. Posle smrti moga oca, preudala se za Abrahama Dezidera, takođe trgovca kožom. A sada, kad govorim o ocu, mislim na oca koji me je vaspitavao i uz koga sam odrastao, a to je Abraham Dezider, rođen u Somboru.

Iz Sarajeva smo se preselili najpre u Karlovac, a zatim, nakon dve godine, u Zagreb. U Zagrebu sam živio do svoje četrnaeste godine. Išao sam u Jevrejsku osnovnu školu, u Palmotićevoj ulici. Sećam se da

smo u Jevrejskoj osnovnoj školi imali dve učiteljice (od kojih se jedna zvala Dukas). Nedaleko od škole nalazio se sportski klub *Makabi*. Većina dece bila je učlanjena u *Makabiju*. Otac je smatrao da treba da se bavim sportom, da bih ojačao. Kada sam završio osnovnu školu (u Jevrejskoj školi u Palmotićevoj), upisao sam gimnaziju. U školi smo imali veronauku, koju je predavao profesor Šmuel Romano. Na časove veronauke išli smo zajedno, devojke i dečaci. Moja mama, odnosno moji roditelji, bili su cionisti, tako da smo i mi, deca, vaspitani u tome duhu. Mamina braća su takođe bila u pokretu, a najmlađi brat Daniel, koji je bio vođa Beitara u Hrvatskoj, stigao je ilegalno 1938. godine u Izrael. Moja sestra Rut je bila u Hašomer hacairu.

Polako se približavala 1941. godina. Sredinom tridesetih godina, već su počele pristizati izbeglice iz Nemačke, Austrije, Čehoslovačke. Čini mi se da su bile smeštene u Maksimiru. Znam da je organizacija Vico, iz zagrebačke Jevrejske opštine, u kojoj je aktivno učestvovala i moja majka, u to vreme vodilo se računa o Jevrejima izbeglicama iz okolnih zemalja. Vodila se briga ne samo o onima koji su prolazili kroz Zagreb, već i onima koji su ostajali u Zagrebu. Moja majka im je pomagala oko snalaženja i obezbeđivanja nekih prihoda. Jedan od mojih prijatelja iz osnovne škole, Hasne Strohe, takođe je bio izbeglica. Znali smo suštinu onoga što se dešavalo. Moj otac nije imao nikakvih iluzija o tome šta će se desiti, ako dođe do rata. U vreme puča, kad je pala Vlada, 27. marta 1941. godine, on je rekao da će biti bombardovanja i rata. Predložio je mami da povede i skloni decu u Travnik, gde je živio mamin otac Jakov. Mi smo otišli, 28-29 marta u Travnik, a u Zagreb smo se vratili oko 15. aprila, gde su već bili Nemci i ustaše. Moj otac je znao da od ustaša treba bežati. Tražio je od maminog brata Saše da moju sestru Rut povede u Split, na teritoriju koju su okupirali Italijani, jer su ustaše počele prvo mladež da hvataju i zatvaraju. Moja sestra i moj ujak su uspeli da, u maju, pređu u Split. Mi kasnije nismo uspeli da odemo u Split, jer je železnička pruga bila razorena.

Tata je onda predložio da krenemo u pravcu mađarske okupirane teritorije, jer je smatrao da je tamo bolje i sigurnije nego u Hrvatskoj, kojom su upravljale ustaše. Jevreji su tada morali da nose žute oznake. U školu više (u aprilu-maju) nisam mogao da idem. Atmosfera je bila krajnje neprijatna. U Zvonimirovoj ulici, u kojoj smo živeli, održavale su se antijevrejske demonstracije.

Ne znam na koji način su moji uspeli da dobiju propusnicu do Petrovaradina, gde je trebalo da pređemo Dunav da bismo došli do Novog Sada (Novi Sad je tada bio deo mađarske teritorije). Došli smo vozom do Petrovaradina. Pošto je most bio srušen, ljude je prevezio skeledžija. Skeledžija nas je prevezao, ali, mađarska žandarmerija vratila nas je tamo odakle smo došli. Zahvaljujući upornosti moga oca, u trećem pokušaju, noću, čamcem, uspeli smo da pređemo Dunav i stignemo u Novi Sad, gde smo ostali dve-tri nedelje. Jednog dana došla je policija, da nas odvede u zatvor. Uхватili su čoveka koji nas je ilegalno prebacio čamcem. Mađarski žandari prebacuju nas noću čamcem u Petrovaradin. Moj otac je, zahvaljujući nekoj ženi, koja je imala propusnicu, poslao mene s njom. Ona je, za novac, povela mene preko reke, kao svog sina. Trebalo je da me odvede u Sombor, kod tatinog druga iz detinjstva.

Moše Musafija sa majkom Klarom i Abrahamom Deziderom, poočimom, koga je Moše smatrao pravim ocem, 1943. godine. Fotografija je snimljena godinu dana pre njihove deportacije iz Sombora u Aušvic

Tata me je poslao svom drugu, a da se, prethodno, nije dogovorio s njim, sa jednom porukom, koju sam ja nosio, a u kojoj je pisalo da sam ja njegov sin i zamolio ga da se brine o meni, a on će pokušati da dođe. Naravno da to nije bilo prijatno iskustvo i osećaj, ali, tako je bilo. Tata je napisao da se nada da će i on da dođe i da još jednom moli tog prijatelja da se brine o meni. Tako sam došao u Sombor, nedelju-dve

pre mame i tate. Mama i tata su prešli u neko mesto, koje je bilo severnije, i tamo uspeli da pređu granicu i stignu u Sombor, gde je živela tatina majka. Mi smo iznajmili sobu kod neke porodice. Tamo smo živeli sve dok Nemci nisu ušli u Mađarsku, u proleće 1944. godine. Jevreji su u Mađarskoj imali određena ograničenja, ali je sve to, ipak, bilo podnošljivo, što je meni bilo važno. U Somboru je bilo hrane. Tata je nabavljao kupone za hleb, davao ih pekaru, i hleba je uvek bilo.

Tata je, od nekih ljudi, nabavljao kožu, koju je preprodavao drugima, koji su pravili sandale, i tako smo živeli. Mama je isto pridodavala materijalnom stanju naše porodice. Ja, kao izbeglica, nisam mogao da idem u školu. U zimu, februara 1942. godine, počeo sam da radim i učim, kao električar, u radnji koja je tada, još uvek, bila u vlasništvu jednog Jevrejina. Tamo sam bio šegrt, mada, na osnovu zabrane, nisam mogao da budem šegrt, zvanično sam bio potrčko. Sve vreme sam tamo radio. Bavio sam se strujom, pravio rupe na plafonu i u zidovima za električne vodove. To je bio težak fizički rad, ali nije mi smetalo. Na taj način sam zarađivao pare, koje sam davao tati, za kupovinu hrane. Živeli smo u jednom stanu, u kome su nam iznajmljivali sobu sa hodnikom, u kojem je bio šporet na ugajl, na kojem je mama kuvala. Da bismo uštedeli novac, mama je kuvala i za baku, tako da je tata, svakodnevno, nosio hranu baki. Ja sam svakog dana radio do jedan sat u podne i ponovo od 4 sata popodne, tako da sam mogao da jedem kod kuće. U to vreme sam se sprijateljio sa jednim dečakom iz Beograda, koji je, takođe, bio izbeglica. Zvao se Ervin Rajner. Samo što je on mogao da ide u školu, jer je znao mađarski.

U Mađarskoj je postojala fašistička omladinska organizacija „Levente“. U okviru te organizacije, jevrejski omladinci su odlazili, jednom nedeljno, na prinudni rad, uz poniženja i vređanja. Na tom radu nosili smo žute trake, kao i oni Jevreji koji su bili u radnim četama. Uprkos svim ograničenjima i poniženjima, u mađarskoj okupacionoj zoni živelo se relativno normalno. Iako znam da je bilo zabranjeno da imamo radio-aparate, bili smo informisani o toku događaja na raznim ratištima. Bili smo upoznati s pogromima i koncentracionim logorima. Znali smo za Jasenovac, Staru Gradišku. Znali smo šta se dešava u Banatu, u Beogradu.

Uspeli smo, preko Crvenog krsta, da uspostavimo kontakt s mojom sestrom, koja je, koliko se sećam, uspela da stigne do Rima. Došao je 19. mart 1944. godine i sve se promenilo. Nemačka je tog dana

okupirala Mađarsku. Ne sećam se kad smo počeli da nosimo žute trake. Nas su počeli da odvođe krajem aprila. Mađarska vojska i žandarmerija sprovodila je odvođenje Jevreja. Ulazili su u kuće. Rekli su nam da spakujemo deset kilograma najpotrebnijih stvari. Odveli su nas u magacin „svilenih buba“, gde su nas koncentrisali i, zatim, odveli u Bačku Topolu. Sve do Bačke Topole nisu nas razdvajali. Ja sam pomagao drugim porodicama koje su imale malu decu.

Iz Bačke Topole organizovali su prvi transport za Aušvic. Meni se taj deo izbrisao iz pamćenja. Mislim da su nas, već pri ulasku u vagon, odvajali na muškarce i žene. Ja sam stajao pored tate, zajedno smo ušli u vagon i krenuli na taj put koji je trajao oko četiri dana. Ne sećam se da li smo dobili neku hranu ili vodu za put. U vagonu je bilo veoma tesno, bili smo sabijeni, ali, ja sam bio mlad i zdrav. Nisam video nikakvu strahotu u tome. Tu je bio i moj tata koji mi je ulivao sigurnost.

Kao što je poznato, na rampi, po dolasku u Aušvic, dr Mengele je vršio selekciju, na levu i desnu stranu. Ja sam sa tatom ostao u grupi određenoj za rad. Ostali smo manje od jednoga dana u Aušvicu gde su nas okupali, dezinfikovali i gde smo dobili logorska prugasta odela sa brojevima na njima. Iz Aušvica smo odvedeni, moj tata i ja, u Vistigersdorf (Wüstigersdorf), filijalu logora Gros Rozen. Radili smo teške poslove u okolini logora, a samo smo se na spavanje vraćali u logor. Batinanja je uvek bilo, kako u samom logoru, tako i na radu. Jednom u dve nedelje, pola dana, u logoru nismo radili. To je bio dan čišćenja. Očigledno se pazilo na čistoću da ne bude vašaka.

Tata se 4. oktobra razboleo i otišao u ambulantu. Više nije mogao da radi, a od 11. oktobra bio je u bolesničkoj sobi. Od sredine oktobra, bio sam sam. Trudio sam se da zeleni kartončić dnevne temperature, koji se vodio u bolnici, sačuvam. Rekao sam sebi da ja moram da preživim, da mu dam ovaj karton. Kasnije su ga prebacili u tzv. bolnicu, u sobu u kojoj je bilo od šest do deset bolesnika. Ja sam krao ugalj i donosio ga do ograde bolnice. Na izvestan znak na ogradi kad bi se pružila prilika, tata bi ugalj odnosio u sobu, tako da je u njegovoj sobi bilo bar malo toplije.

Bila je hladna zima, temperatura ispod nule. Tada su nam promenili odeću. Ja sam dobio elegantne pantalone, teget, sa prugama. Gore sam imao majicu i braon sako, koji je imao na leđima, nabojan crveni krst. Ne sećam se da li je na pantalonama bila crvena crta. Mislim da smo imali drvene cipele. Nismo imali jaknu, stavljali smo vreće od

cementa u odeću, da bi nam bilo toplije. U cipele smo stavljali krpe, nismo imali čarape.

Nisam siguran da li je bio decembar 1944. ili januar 1945. godine kad su počeli da organizuju transporte, i kad su Rusi već bili blizu.

Tada mi je tata rekao: „Slušaj, sine moj, ti si mlad i ti ćeš, možda, uspjeti da preživiš, ja neću uspjeti. Ako me budu prozvali, neka me ubiju na mestu. Ja neću da ulazim u transport“. Oni su ga prebacili u neke druge barake i tamo ga ostavili u životu, sve do dolaska Rusa.

Mi smo krenuli, verovatno, januara 1945. godine. U transportu je bilo oko 1500 ljudi. Pešačili smo, usput smo sreli Nemce iz Bačke, koji su evakuisani ispred nadiruće Sovjetske armije. Bili su u kočijama s konjima i imali natpise mesta, odakle su.

Išli smo po snegu, bez hrane. Sećam se da sam jeo travu, koja je bila ispod snega. Tada sam razmišljao o tome kako je moguće da ljudi ne jedu travu, kad je ona tako ukusna. Ako smo na tome putu spavali, jedan deo nas je spavao na snegu. Posle nekoliko dana pešačenja, prebacili su nas, vozom, do Bergen Belzena. Ne sećam se da li su vagoni bili otvoreni, ili zatvoreni.

Iz Bergen Belzena su nas poslali na rad u Hildeshajm. To je bilo lepo mesto. Čistili smo od posledica bombardovanja i radili sve što je bilo neophodno. Kada su savznici bombardovali železničku stanicu, mi nismo dovođeni da radimo tamo. Stanovali smo u nekoj koncertnoj hali, spavali na podu. Svakog jutra smo odlazili na rad i uveče se vraćali. Ne sećam se koliko su nam davali da jedemo, ali smo u teretnim vagonima, koji su bili na železničkoj stanici, nailazili na hranu i jeli ponešto, što bi inače bilo nezamislivo. Tamo su se nalazili i vagoni sa konzervama sira. Jedan mladić, iz Sombora, uzeo je iz jednog vagona konzervu. Nemci su ga uhvatili. Vojnik je izvadio pištolj i ubio ga, na licu mesta.

Iz Hildeshajma su nas, mislim u martu, odveli u Hanover. Tamo je postojala fabrika, duboko ispod zemlje, koju su Nemci proširivali. Naš posao je bio da bušimo rupe, u koje su Nemci stavljali eksploziv, i kasnije da stenje čistimo posle eksplozija. Ja sam držao reflektor onome koji je bušio rupe i stavljao eksploziv. Spavali smo napolju, detalja se ne sećam.

Kada su se britanske trupe približavale, nas su vratili u Bergen Belzen. Tada je već, na celoj teritoriji logora, bilo na hiljade leševa. Naš posao bio je da sklanjamo leševe u jame. Jame su bile duboke oko

tri metra, i više, a široke od pet do osam metara. Mi smo morali da vučemo i nosimo leševe iz celog logora. Ko je imao kaiš, taj je vukao leš, uz pomoć kaiša, ko nije, taj je leš vukao rukama. I barake su bile pune leševa. Leševi su bili slagani kao cepanice, po četiri leša, jedan pored drugog, potom, još četiri, preko njih i tako jedan do dva kubna metra. Jame su bile duboke i velike. Mi nismo mogli leševe jednostavno da ubacimo unutra, nego su nas Nemci terali ili bacali u jamu zajedno s leševima, da bismo ih unutra slagali, a, kasnije, preko tih leševa, izlazili smo iz jame. Nekih nedelju dana sam to radio. Leševima, koji su imali nešto mesa na sebi, često je bilo skinuto meso sa strane, ili je bila iščupana jetra. To je bio znak kanibalizma, jelo se ljudsko meso.

I ja sam bio jedva živ. Imao sam oko 36 kilograma. Postavljam sebi pitanje: da li čovek, u stanju u kome sam ja tada bio, uopšte može da ima misli? Mislim da takvo fizičko stanje menja čoveka. Sećam se, vučem leš sa još nekim koji pada, ali još živi, a zatim i njega vučemo i ubacujemo u jamu. Logor Bergen Belzen, u kojem smo sklanjali leševe, bio je grozota. U njemu je bilo leševa na svakom koraku, u barakama, okolo baraka, jednostavno – svuda. Nismo imali gde ni da spavamo. Svi smo bili bolesni, imali vaške, bilo je jako prijavo. Imali smo prolive, nismo imali kuda da idemo, morali smo da se olakšavamo na licu mesta. Dok smo u jamama ređali leševe, nismo mogli da izdržimo sa prolivom, i morali smo to da obavljamo i tamo.

Ovaj posao sam obavljao oko nedelju dana, od sedmog do petnaestog aprila, kada je došlo oslobođenje. Raznošenje leševa me je veoma iscrpilo, jer nismo dobijali skoro nimalo hrane. Što se spavanja tiče, postojale su barake, ali je u njima, vremenom, bilo više bolesnih i mrtvih, nego živih, tako da smo u barakama, da bismo imali gde da spavamo, prvo morali da sklonimo leš čoveka koji je tu spavao.

Govorilo se da su Nemci hteli da dignu ceo logor u vazduh, ali nisu stigli to da urade.

Nekoliko dana pre oslobođenja, Nemci su pobjegli. Ostala je mađarska vojska da nas čuva. Stigao je i dan oslobođenja: 15. april 1945. godine. Došli su Britanci, oni su nam dali konzerve svinjskog mesa, što oslabeli, izgladneli organizmi nisu mogli da svare, pa su mnogi umrli od njih. Naslutio sam da ne treba da jedem konzerve ni tu masnu hranu. Otišao sam do mesta gde je bilo krompira, napunio džepove krompirom, izgoreo ih do ugljenisanja i prvo to pojeo kao lek. Znao

sam da ne treba da jedem hranu iz konzervi. Tek nakon nekoliko dana kuhao sam krompir sa mesom iz tih konzervi.

Leševi su i dalje bili svuda oko nas, mi smo prestali da ih uklanjamo. Tada su već došli meštani da sklanjaju leševe. Imao sam lonac i u njemu sam kuvao krompir i meso iz konzerve, između leševa. Kada su to videli, Britanci su mi pucali u lonac i rekli da idem u kuhinju da jedem. Našao sam novi lonac i nisam otišao u kuhinju da jedem dok sam imao da kuham krompire.

*Bergen Belzen:
bacanje leševa u jamu*

To je već bilo oslobođenje, ali i dalje nismo bili slobodni. Britanci su nas stavili u karantin. Dve nedelje posle oslobođenja, mi i dalje nismo smeli da izađemo iz logora. Nedaleko od logora u Bergenu, Englezi su ispraznili zgrade u kojima su bili nemački vojnici i polako su nas tamo smeštali. Podelili su nas prema nacionalnosti, odnosno prema zemljama iz kojih smo došli. Jugosloveni su bili posebno smešteni u nekoliko

zgrada. Tamo smo već imali organizovanu hranu. Sačuvao sam čak i karticu, koju sam tamo dobio, za dobijanje hrane.

Ja sam 8. ili 9. maja dobio visoku temperaturu, bio sam u bunilu. Pričali su mi da sam ustao i vikao da ću ja spasiti ceo svet, da ja znam kako. Moj drug, koji je ležao blizu mene, smirivao me je.

Kasnije sam imao veliku ranu na nozi, od avitaminoze. Tada me je vojni Crveni krst odveo u bolnicu, daleku nekih 100 kilometara od Bergena, gde su bili vojnici na lečenju. Posle tri nedelje, rana mi se zatvorila i mene su vratili u Bergen. U Bergenu, zajedno s ostalim Jugoslovenima, čekao sam da se organuzuje transport za povratak u zemlju. U Zagreb sam stigao 17. avgusta 1945. godine. To je bilo moje ponovno rođenje. Nazvao sam Jevrejsku opštinu i pitao da li je Deže Abraham živ. Rekli su mi da je živ, ali ja sam im rekao da postoje dvojica s tim imenom i prezimenom. Odgovorio mi je čovek: „Ja sam isto Abraham, znam ko si i ja znam tvog oca“. Ostao sam nekoliko dana u Zagrebu i, nakon toga, vratio se u Sombor. Tata je bio u Zagrebu, pa je stigao pre mene. Mama se nije vratila, u jednoj od selekcija je nastradala u Ausvicu.

U Somboru sam počeo da radim tamo gde sam pre bio šegrt. Položio sam ispit i dobio odobrenje da radim kao električar. Uz rad, završio sam četvrti, peti i šesti razred gimnazije. Sedmi i osmi razred završio sam u Partizanskoj gimnaziji u Zagrebu. Dve godine tehničkog fakulteta, u Zagrebu, završio sam 1949. godine. Iste godine, u junu, doselio sam se u Izrael.

Moj otac, koji se ponovo oženio, takođe je došao u Izrael.

Po dolasku u Izrael, stanovao sam kod ujaka Danijela u Rišon le Cionu. Radio sam u poljima, a kasnije kao tehnički crtač. Godine 1950. prešao sam u Haifu i tamo završio tehnički fakultet građevine.

Oženio sam se 1954. godine sa Magdom Drelih iz Sombora. Imamo dvoje dece – ćerku Mihal i sina Boaza, i petoro unučadi.

Radio sam tri godine kao asistent na tehničkom fakultetu, a od 1959. godine imao sam svoju privatnu firmu kao projektant građevine.